

הוועדה להערכת איכות של תכניות הלימוד בעבודה סוציאלית ושירותי אנוש

תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית ושירותי אנוש

דו"ח כללי

הדו"ח הקובע לכל דבר ועניין הוא הדו"ח שנכתב במקור בשפה האנגלית. תרגום זה כולל את גוף הדו"ח, אך אינו כולל את הנספחים לו, ככל שישנם כאלה, אותם ניתן למצוא בגרסת המקור. הדו"ח המקורי בשפה האנגלית נמצא באתר המועצה להשכלה גבוהה.

ספטמבר 2007

תוכן העניינים

עמ' 3	פרק 1: עבודת הוועדה – רקע
עמ' 4	פרק 2: סקירת הלימודים האקדמיים בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש בישראל
עמ' 5	פרק 3: סקירה כללית והערות
עמ' 12	פרק 4: המלצות הוועדה

פרק 1: עבודת הוועדה – רקע

בישיבתה ביום 08.03.2005 החליטה המועצה להשכלה גבוהה (להלן המל"ג) כי בשנה"ל תשס"ו תיערך הערכת איכות במוסדות להשכלה גבוהה המקיימים לימודים בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש. בהתאם לכך מינתה שרת החינוך, המשמשת מתוקף תפקידה כיו"ר המל"ג, ועדה בהרכב הבא:

- פרופ' יונתן רבינוביץ' – בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן, יו"ר הוועדה
- גב' אילנה בן-שחר – מנהלת השירות הארצי לעבודה סוציאלית, משרד הבריאות
- פרופ' רונלד א. פלדמן – בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת קולומביה, ניו יורק, ארה"ב
- פרופ' איילין גמבריל – בית הספר ללימודי רווחה חברתית, אוניברסיטת ברקלי, קליפורניה, ארה"ב
- פרופ' זהבה סולומון – בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל-אביב

במסגרת עבודתה התבקשה הוועדה¹:

1. לבחון את דוחות ההערכה העצמית אשר הוגשו על ידי המוסדות המקיימים תוכניות לימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש ולערוך ביקורים במוסדות אלה.
 2. להגיש למל"ג דוחות מסכמים על היחידות האקדמיות ותכניות הלימודים המוערכות; דו"ח נפרד עבור כל מוסד, הכולל את ממצאי הוועדה והמלצותיה וכן את תגובותיהם של המוסדות.
 3. להגיש למל"ג חוות דעת באשר ללימודים בתחומים המוערכים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל וכן הצעה לסטנדרטים ללימודי עבודה סוציאלית ושירותי אנוש. בעניין זה תגיש הוועדה דוח נפרד.
- בשלב הראשון של תהליך הערכת האיכות, המוסדות ערכו הערכה עצמית בהתאם להנחיות המל"ג לביצוע ההערכה העצמית (מאוקטובר 2005), ועל בסיס שאלות ספציפיות לתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש שחוברו על ידי הוועדה.

¹ כתב המינוי בצרוף הנחיות ממליצות לעבודת הוועדה (TOR) מצורף כנספח 1.

פרק 2: סקירת הלימודים האקדמיים בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש בישראל

לימודים אקדמיים בתחום העבודה הסוציאלית מתקיימים באוניברסיטה העברית בירושלים מאז שנת 1958. באמצע שנות ה-60 נפתחו שלושה בתי ספר אוניברסיטאיים נוספים לעבודה סוציאלית, באוניברסיטאות חיפה, בר-אילן ותל-אביב, ובשנת 1981 נפתח בית הספר באוניברסיטת בן גוריון. משנות ה-90 המאוחרות מוצעות תוכניות לתואר BA בעבודה סוציאלית בשתי מכללות – מכללת תל-חי ומכללת יהודה ושומרון. לימודי תואר בעבודה סוציאלית מתקיימים אפוא בחמש אוניברסיטאות ובשתי מכללות. אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בן גוריון מקיימות גם לימודים לתואר ראשון במכללות שאינן אקדמיות. בכל האוניברסיטאות קיימות תוכניות לימודים לתואר ראשון, שני ושלישי.

תחום שירותי האנוש חדש למדי בישראל. התוכנית הראשונה לקראת תואר ראשון בתחום נפתחה באוניברסיטת חיפה בשנת 1995, ולאחר מכן, בשנת 2001, הוקמה התוכנית במכללה האקדמית עמק יזרעאל. לפיכך, לעת הזו, הלימודים בישראל בתחום שירותי האנוש מתקיימים ברמת התואר הראשון בלבד.

על פי המידע של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מספר הסטודנטים לעבודה סוציאלית באוניברסיטאות ירד במעט במהלך חמש השנים האחרונות. מספר הסטודנטים הלומדים במכללות עלה באופן דרמטי. מספר הסטודנטים הלומדים בתוכניות לתואר ראשון בשירותי אנוש כמעט והוכפל במהלך אותה תקופה. הנתונים שלהלן מייצגים את מספר הסטודנטים בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש באוניברסיטאות ובמכללות, למעט שלוחות אוניברסיטאיות הממוקמות במכללות שאינן אקדמיות, ואינן נכללות בהערכה זו.

PhD	M.A	B.A	
תשס"ו	תשס"ו	תשס"ו	<u>עבודה סוציאלית</u>
188	1437	1861	אוניברסיטאות
	28	524	מכללות
			<u>שירותי אנוש</u>
		549	אוניברסיטאות
		292	מכללות

תוכניות לימודים לתואר ראשון:

היקף הלימודים לתואר ראשון בעבודה סוציאלית הוא שישה סמסטרים (שלוש שנים אקדמיות), הנדרשים להשלמת 120 ש"ס (שעות סמסטר) בכל המוסדות למעט מכללת יהודה ושומרון, שם נדרשות 132 ש"ס. במקרים מסוימים קיימת חובת הכשרה מעשית החל משנת הלימודים הראשונה. היקף הלימודים לתואר ראשון בשירותי אנוש הוא שישה סמסטרים (שלוש שנים אקדמיות), שהם 120 ש"ס. אוניברסיטת חיפה מקיימת תוכנית דו-חוגית בלבד (אשר בה מחצית מן הקורסים הנלמדים הם

בתחום שירותי האנוש). תוכנית הלימודים במכללת עמק יזרעאל היא תוכנית מלאה הכוללת הכשרה מעשית בשנות הלימודים השנייה והשלישית.

תוכניות לימודים לתואר שני ושלישי:

היקף הלימודים לתואר שני בעבודה סוציאלית הוא 4-6 סמסטרים (שנתיים-שלוש שנים אקדמיות). בכל האוניברסיטאות מתקיימים מסלולים הכוללים תזה (42-32 ש"ש) וכן מסלולים ללא תזה (50-44 ש"ש). סטודנטים לתואר שלישי נדרשים לחבר דיסרטציה ולהשתתף במספר קורסי ליבה, אשר במוסדות אחדים קשורים לנושא המחקר שלהם.

פרק 3: סקירה כללית והערות

הוועדה מבקשת להביע את הערכתה להנהלת המוסדות, לחברי הסגל, לסטודנטים ולאחרים, עבור הזמן, המאמצים והמשאבים שהוקדשו לתהליך ההערכה העצמית ולביקורים. הכנות אלו סייעו רבות לעבודת הוועדה, ואנו תקווה כי הועילו גם לתוכניות המוערכות. תהליך הערכה זה הוא הראשון הנערך על ידי המל"ג בתחום הוראת העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש במדינת ישראל, ואי לכך אנו מודעים לעובדה שייכתן ולעיתים התהליך לווה בתחושות אי-וודאות, בחששות ובאי-בהירויות. אנו תקווה כי ניסיונות העתיד יתבססו על מאמץ ראשוני זה, ויהיו אף יותר מועילים ופוריים עבור כל הצדדים המעורבים. עם סיום הבדיקה, חברי הוועדה ניסחו חוות דעת משותפת לגבי תהליך ההערכה ולגבי מצבה של הוראת העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש בישראל, כדלהלן:

המקצועות שנסקרו:

הוועדה בחנה שבע מחלקות אקדמיות לעבודה סוציאלית, חמש המעניקות תואר ראשון, שני ושלישי, אחת המעניקה תואר ראשון ושני ואחת המעניקה תואר ראשון בלבד. בנוסף, בחנה הוועדה שתי תוכניות לימודים המעניקות תואר ראשון בשירותי אנוש. שירותי אנוש הינו תחום חדש ומתפתח בישראל, ואילו עבודה סוציאלית בישראל הינה תחום מבוסס היטב ומקצוע מורשה. הביקוש ללימודי עבודה סוציאלית הינו גבוה ביותר. כתוצאה מהביקוש הגבוה ומתנאי הקבלה, יחס הקבלה נמוך ונע בין 10% ל-30% בתוכניות הלימודים לתואר ראשון, ובין 25% ל-65% בתוכניות הלימודים לתואר שני. המחלקות מתמודדות עם שתי דרישות מנוגדות – העלאת ספי הקבלה מחד, וקבלת סטודנטים משכבות חלשות כגון עולים חדשים, סטודנטים בעלי צרכים מיוחדים וסטודנטים נכים מאידך. תוכניות הלימודים בהן ביקרנו תוכננו למלא תפקיד אינטגרלי לרווחת החברה הישראלית, לטווח קצר ולטווח הארוך. החברה בישראל הופכת מגוונת יותר, שרויה עמוק בתקופת מעבר, ומתמודדת מול גורמי לחץ שונים, הקשורים לעוני, לחוסר יציבות משפחתית ולבעיות רציניות בתחום הבריאות הנפשית והפיסית.

יש לקוות שבעלי המקצוע הרלוונטיים יוכשרו כך שיוכלו להתמודד עם אתגרים אלה ואחרים. אולם, דבר זה מצריך תמיכה פיננסית סבירה יותר בחינוך מקצועי ואיכותי בשני התחומים. לדעתה של הוועדה, על אוניברסיטאות המחקר להמשיך להוביל בהוראת תחומים אלה על מנת שהמקצועות ימשיכו להתפתח מבחינה אקדמית.

אילוצים כספיים ומימון לקוי

תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית שנבחנו, מתמודדות עם אילוצים תקציביים רציניים המשפיעים באופן שלילי על ההוראה המקצועית. כתוצאה מאילוצים אלה, הכיתות בדרך כלל גדולות מדי. יחסי סטודנטים/מרצים נעים בין 48/1 ל-28/1 באוניברסיטאות ובסביבות ה-23/1 במכללות. הוועדה מודאגת במיוחד מיחסי הסטודנטים/מרצים באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטת תל-אביב. יחסי סטודנטים/מרצים שנכפו עקב הקיצוצים התקציביים, עלולים להשפיע לרעה על הכשרת הסטודנטים כעובדים סוציאליים מקצועיים.

הלמידה האינדיבידואלית האינטנסיבית, שהיא כה משמעותית בהכשרה מקצועית, יוצאת נפגעת. יש לציין שבוגרי תואר ראשון מורשים לעבוד כעובדים סוציאליים בארץ, ולכן קיים צורך בכיתות קטנות ובפיקוח אינטנסיבי. עומסי העבודה בהוראה כבדים ביותר, ולכן חברי הסגל במחלקות מתקשים לעמוד בדרישות ההשתלמות, ההוראה והשירות הציבורי המחייבות על מנת להתקדם במקצוע. יתרה מכך, עומסי ייעוץ כבדים בנוסף לעומסי ההוראה, פוגעים באיכות הייעוץ.

מחנכים מסורים

למרות האילוצים התקציביים המכריעים, החסרים החמורים בצידוד ובמקום, ועומסי העבודה הכבדים, רוב חברי הסגל שרואיניו מסורים לתוכניות הלימודים שלהם וליעדים המרכזיים של מקצועותיהם. בתוכניות החדשות יותר, בעבודה סוציאלית ובמיוחד בתחום שירותי האנוש, קיימת "רוח חלוציות" מרשימה בכל הקשור למאמצי הפיתוח היצירתיים והנמרצים. למרות המחיר הגבוה מבחינת דרישות הזמן והאנרגיה, רוח זו לעיתים קרובות מפצה, לפחות בטווח הקצר, על האילוצים הקשים העומדים בפני חברי סגל בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש, ואכן, אחת התופעות המאתגרות ביותר בשני תחומים אלה היא הפער שבין עבודת ההכשרה המעשית לבין האוניברסיטאות. קיים מכשול מובנה בכך שהאוניברסיטאות אינן מתגמלות את חברי הסגל על מעורבותם בהכשרה מעשית בשדה. אחת התוצאות של תופעה זו, במיוחד בתחום העבודה הסוציאלית, נחשפת כאשר הסטודנטים מתחילים לעבוד, ומתברר הפער בין החומר שנלמד והמצב בשדה.

קיימת שונות גבוהה למדי בתחום עומסי העבודה בייעוץ לסטודנטים לתואר שני ושלישי. חברי סגל מסוימים משמשים יועצים לחמישה עשר סטודנטים, שעה שאחרים כלל אינם ממלאים תפקידי ייעוץ. יש להקים מנגנון אשר יאפשר חלוקה מאוזנת יותר של תפקידים אלה, וברוב המוסדות קיים צורך לתגבר את מספר חברי הסגל הבכירים במשרה מלאה.

נוהלי תקצוב בעלי יעילות מפוקפקת

נוהלי התקצוב הנהוגים במוסדות רבים מבין אלה שבהם ביקרנו, הינם ריכוזיים במידה גבוהה, נוקשים ושמרניים יתר על המידה. במקרים מסוימים, בתי ספר ומחלקות הביעו רצון לשמור תקציבים בשנה מסוימת ולהשתמש בהם באופן יעיל יותר עבור תחומים בעלי עדיפות גבוהה בשנה התקציבית הבאה. אך לעיתים קרובות, מאמצים מעין אלה אינם זוכים לעידוד, כי תקציבים בלתי מנוצלים בכל שנת תקציב חוזרים אל ההנהלה המרכזית. דוגמא נוספת היא חוסר הגמישות בכל הקשור להעברות תקציבים מסעיף לסעיף על ידי המחלקות. בקצרה, קיימים גורמים מרתיעים הפוגעים בשימוש מושכל של כספים מתוקצבים. במקום זאת, יש לתגמל את בתי הספר ואת המחלקות העושים שימוש שקול ומחושב בכספי התקציבים והמפנים כספים אלה אל תחומים בעלי עדיפות גבוהה, תחומים אשר עולים וצפים במהירות ומבקשים מענה.

תקצוב האוניברסיטאות נמצא בידי הוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת), וההקצבה עבור סטודנטים במחלקות לעבודה סוציאלית זהה לזאת המוקצבת לסטודנטים בתחומים אחרים במדעי החברה (למשל סוציולוגיה, כלכלה, מדעי המדינה וכו'). אך בתחומים אלה אין בדרך כלל מרכיב של הכשרה מעשית והם אינם מצריכים לימודים בקבוצות קטנות כפי שנדרש בקורסים רבים בתחום העבודה הסוציאלית. כתוצאה מכך, שיעור משמעותי מתקציבי כל בתי הספר לעבודה סוציאלית מוקדש לתגמול המדריכים המכשירים בשדה את הסטודנטים ולניהול תוכניות נרחבות של הכשרה מעשית. הוצאות אלו מרוקנות תקציבים שאחרת היו מיועדים לצרכי מחקר והוראה. הכשרה מעשית מהווה מרכיב מרכזי בתוכניות הלימודים המקצועיות בתחום העבודה הסוציאלית. על הות"ת לתקצב מחדש את לימודי העבודה הסוציאלית כך שהתקציב ישקף את עלותן האמיתית של תוכניות ההכשרה המעשית ויש להעמיד תקציבים אלה לרשות בתי הספר לעבודה סוציאלית.

מודל התקצוב של הות"ת "מתגמל" אוניברסיטאות עבור "התייעלות", שעה שהאוניברסיטאות נקנסות עבור סטודנטים שאינם מסיימים את לימודי התואר השני במהלך שתי שנות לימוד. ייתכן ומודל זה מתאים לתחומי לימוד מסוימים, אך בעבודה סוציאלית הדבר פוגע באיכות הלימודים, משום שרוב תוכניות הלימודים לתואר שני מעודדות את המשתתפים בהן לעבוד, מתוך הכרה בחשיבות שיש לתוכנית לימודים מקצועית המאפשרת לסטודנטים ליישם את החומר הנלמד בשטח ולשקף את ניסיונם המקצועי בכיתת הלימודים. בנוסף, לעיתים קרובות סטודנטיות לעבודה סוציאלית הן גם אמהות לילדים קטנים, נאלצות לדחות את סיום לימודיהן.

תמיכה בלתי מספקת בגיוס כספים מגורמים חיצוניים

בבתי ספר מסוימים לעבודה סוציאלית נעשו מאמצים ראויים לציון ומוצלחים בגיוס כספים מגופי מימון ממשלתיים בישראל ובחו"ל, וכן מקרנות ומתורמים פרטיים שמחוץ לאוניברסיטאות שבהן הם מתנהלים. אולם, מאמצים אלה זוכים לתמיכה מועטה ביותר מטעם ההנהלות המרכזיות של האוניברסיטאות.

לימודי שדה בתחום העבודה הסוציאלית

האילוצים התקציביים החמורים משפיעים רבות על תחום בעייתי נוסף אותו בחנה הוועדה – ההכשרה המעשית לוקה בחסר בחלק ניכר מתוכניות הלימודים שנבחנו. לעיתים קרובות, מספר השעות השבועיות המוקדשות להדרכה אישית בהכשרה מעשית הוא מינימאלי. לעיתים קרובות מדי ההדרכה נעשית על ידי מי שאינם מוכשרים לכך. חברי סגל כמו גם סטודנטים התלוננו על כך שהקשר בין החומר הנלמד בכיתה לבין ההכשרה המעשית חלש, לקוי, ובלתי מתואם. בדרך כלל, לא מתקיימת הערכה מתקבלת על הדעת של איכות ההכשרה המעשית ויעילותה, משום שרק חבר סגל אחד או שניים נושאים באחריות על תחום זה. בסיכום כולל, מספר המדריכים להכשרה מעשית שיש צורך להעריך את עבודתם באופן סדיר הינו גבוה למדי. מכל הבחינות, תשתית ההכשרה המעשית בתוכניות הלימוד שנבחנו אינה זוכה לתקצוב הולם. יש אפוא לנקוט באמצעים הנחוצים על מנת להגביר את ההכרה במדריכי ההכשרה המעשית כחלק מהסגל. אופן אחד שבו ניתן לעשות זאת הוא אימוץ מודל תגמול על פיו המדריכים יזכו בהטבות הדומות לאלה המוענקות לקהילה האקדמית, כולל דרגים אקדמיים, כפי שנהוג בבתי הספר לרפואה. בין ההטבות ניתן לכלול הוצאות נסיעות לכנסים מקצועיים, שימוש בשירותי האוניברסיטה כגון הספרייה ושירותי האינטרנט, וכן מינוי אוניברסיטאי. יש לספק למדריכים עצמם הדרכה מקצועית צמודה ושוטפת ואפשרויות להתפתחות מקצועית. יש להציע הטבות מסוימות גם לגורמי רווחה המשתתפים בהכשרה מעשית, כגון מימון או משאבים אחרים שיתרמו לפיתוח צוות.

כל בתי הספר לעבודה סוציאלית אמנם מנהלים קשרים עם הנציגים בשדה, אך יש לעודד מעורבות מוגברת עם השדה בכל הקשור לבדיקת ההתאמה של תוכניות הלימודים לצרכי השדה, לתכנון תוכניות הלימודים ולהחלטות אסטרטגיות אחרות. בנוסף, על בתי הספר לעבודה סוציאלית לעבוד בשיתוף פעולה עם הנציגים בשדה על מנת להבטיח שמישמת הדרכת הסטודנטים תהפוך לאחד מתפקידיו הסטנדרטיים של העובד הסוציאלי. בהסדר מעין זה, יהיה על גורמי הרווחה ליידע עובדים חדשים כי אחת מדרישות התפקיד היא הדרכת סטודנטים, וביצועי העובד בתחום זה ישמשו גורם מכריע בהערכת התקדמותו המקצועית והצלחותיו. תחום נוסף הדורש תשומת לב הוא הרחבת ההיצע במקומות העבודה במסגרת הלימודים בשדה, כך שהיצע זה ישקף את השינויים במערך גורמי הרווחה החברתיים והרפואיים ויכלול, לדוגמה, הוסטלים לחולי נפש קשים ומעונות יום לקשישים.

חוסר תמיכה במחקר

הוועדה מצאה בכל המוסדות המלמדים עבודה סוציאלית חברי סגל המעוניינים לקיים מחקרים. ובכל זאת, מרבית היוזמות בתחום זה נפגעות באופן משמעותי כתוצאה ממחסור חמור בתקציבים זמינים, מעומסי העבודה הכבדים בהוראה ומדרישות השירות לקהילה, גם באוניברסיטאות המוגדרות כמוסדות מחקר. במקרים נדירים, המוסדות מספקים מימון ראשוני עבור יוזמות מחקריות מוגבלות, אך יש להעמיד לרשות החוקרים הזדמנויות מימון מרובות יותר באופן משמעותי, באמצעות מקורות מגוונים כולל הות"ת והאוניברסיטאות עצמן.

מנגנוני הערכה-עצמית בלתי הולמים

רק בקומץ מתוכניות הלימודים המוערכות נמצא שהתקיימו תוכניות להערכה עצמית עוד לפני התהליך הנוכחי שיזמה המל"ג. מנגנוני הערכה אלה מוגבלים מבחינת היקפם, אמינותם ויעילותם מוטלות בספק והם אינם מיושמים באופן תדיר וסדיר. יש לפתח בכל אחת מתוכניות הלימודים מנגנון הערכה עצמית מפורט, אמין ומקיף שיישם באופן סדיר, ישמש להעצמת תוכניות הלימודים ולפיתוחן, ויסייע בקביעת סדרי עדיפויות, כולל סדרי עדיפויות בכל הקשור למינויים של חברי סגל. יש לשקול הקמת מנגנון הערכה מרכזי ו/או מנגנון הסמכה בלתי תלוי שאינו ממשלתי. אפשר שמנגנון מעין זה יצמח, למשל, מתוך התאגדות של בתי ספר ומחלקות, אשר תקבע לעצמה אמות מידה וסטנדרטים על פיהם תוערכנה תוכניות לימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש. המנגנון כאמור, בלתי תלוי בגישה הכוללנית המוצעת במודל ההערכה העצמית של המל"ג, יפעל לפתח אמות מידה המותאמות באופן ספציפי לתוכניות לימודים בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש. יש לברך על קיומו של מנגנון ההערכה המיושם על ידי המל"ג, מנגנון שנמצא נכון להיום בשלבי התפתחות ראשוניים ומהווה מנגנון בעל ערך שבהחלט היה חסר בעבר. עם זאת, על מהלכים מעין אלה להיות מותאמים בעתיד לצרכים החינוכיים הייחודיים ובהתייחס לחסרונות וליתרונות של כל תחום ומקצוע. יש לקיים תהליכים אלה בפרקי זמן קבועים ולהבטיח שבראשם יעמדו מערכים מנוסים ומיומנים אשר ביכולתם לשהות במוסדות במשך יומיים או יותר על מנת להעריך את תוכניות הלימודים באופן מעמיק ומפורט. יש לאסוף נתונים עבור תהליכי הערכה אלה ממקורות מגוונים כגון חברי סגל, סטודנטים, בוגרים, נציגי הקהילה ולקוחות. יש לערוך דוחות הערכה פנימיים (הנערכים על ידי חברי הסגל ואחרים), וכן דוחות חיצוניים (תחת חסותו של גוף עצמאי וקבוע המורכב ממומחים אשר יעצבו את מנגנוני ההערכה הדרושים בשיתוף עם התוכניות והמחלקות המוערכות).

הצורך במודרניזציה ובחידוש מתמיד של תוכניות הלימודים

במקרים רבים, תוכניות הלימודים כוללות מרכיבים או חומרים המבוססים על שיטות התערבות מיושנות או כאלה שעדיין לא עמדו במבחן הניסיון. על פי רוב, התוכניות אינן כוללות תכנים הקשורים בתהליכים ובפילוסופיה של טיפול מבוסס ראיות (Evidence Based Practices) ולעתים רחוקות מזכירות את המצב הראיתי כאמת מידה בבחירת שיטות הטיפול הנלמדות. לסטודנטים חסרות המיומנויות הנחוצות על מנת להעריך באופן ביקורתי את שיטות הטיפול השונות ואת מדיניות המחקר. נראה שלא נעשה שימוש באמות מידה מבוססות בבחירת התכנים של תוכניות הלימודים. כמו כן, נמצא שאין שימוש הולם במאגרי נתונים מודרניים לבחירת טיפולים, כגון מאגרי קוקריין וקמבל (Cochrane and Campbell Collaborations).

יש להעמיד את תכני תוכניות הלימודים בפני בחינתו המעמיקה והמפורטת של צוות הערכה חיצוני, אשר יערוך בדיקה מקיפה יותר מזו שנעשתה על ידי הוועדה ועוד קודם לכן יש להתייחס לבעיה זו באמצעות הערכות עצמיות סדירות ואינטנסיביות. יתרה מזאת, ביצוע הערכות עצמיות אלו, אמור להביא בעקבותיו מאמצים שיטתיים וקבועים להסיק את המסקנות המתבקשות, ולשנות ולחדש את תכני תוכניות הלימודים.

בסקירה שערכנו לגבי התכנים של קורסים נבחרים, נמצא שלפחות חלק מחומרי הקורסים אינם עדכניים. על תוכניות הלימודים שנבחנו לקבוע נהלים לגבי הערכת ההוראה ולסקור באופן סדיר את תכני הקורסים המוצעים, על מנת למנוע חפיפה בין הקורסים ועל מנת להבטיח שימוש בחומרים העדכניים ביותר. מגוון הקורסים ברוב תוכניות הלימודים שנבחנו על ידי הוועדה היה מעט מצומצם, ויש מקום להוסיף ולתמוך במערך קורסי הבחירה.

הצורך להשתמש בחידושים הטכנולוגיים הקיימים

בתוכניות רבות, אם לא ברובן, חסרים משאבים טכנולוגיים מודרניים. המימון עבור ציוד וצוותי תמיכה טכנית (במיוחד צוותי תמיכה בטכנולוגיות המידע) לוקה בחסר או לא קיים. באותו הקשר, נמצא שרק לעיתים רחוקות מאוד מנצלים הסטודנטים וחברי הסגל את מאגרי המידע המקוונים (כגון מאגרי קמבל וקוקריין), המהווים היום חלק בלתי נפרד מתוכניות הלימודים בתחומי העבודה הסוציאלית ובתחומים טיפוליים משיקים. מעטים מבין חברי הסגל והסטודנטים שרואינו ידעו על קיומם של משאבים אלה. יתרה מזאת, ישנן מעט יוזמות לימודיות מקוונות (e-learning). יש להרחיב את אפשרויות הגישה אל משאבים טכנולוגיים קיימים, ולכלול את השימוש בהם בין המוקדים המרכזיים שייבחנו בתהליכי ההערכה שיתקיימו בעתיד.

שילובים נכונים של תוכניות לתואר ראשון, שני ושלישי

בתקופה זו, מערכת ההשכלה הגבוהה בתחומי העבודה הסוציאלית ושירותי האנוש עוברת שינויים משמעותיים. מחלקות ובתי ספר מסוימים מעוניינים להציע תוכניות לימודים לתואר ראשון, שני ושלישי, ואילו אחרים מעוניינים להתרכז בתואר אחד או שניים בלבד. כיום, רוב תוכניות הלימודים מתמקדות או מקוות להתמקד בעתיד הקרוב במחקר אינטנסיבי ופרסום מאמרים על ידי חברי הסגל שלהן, כמו גם כישורי הוראה גבוהים. אך עדיין אין אמות מידה משותפות הקובעות באיזו מידה יש להדגיש יעדים אלה בכל בית ספר, והאם להתייחס אליהם באופן שונה כאשר מדובר בתוכניות לקראת תארים מתקדמים יותר. נראה שכעת הזו, אמות המידה לקבלת החלטות חיוניות אלו לא ברורות, לא עקביות או כלל לא קיימות. יש לקבוע אסטרטגיה לאומית שתהיה הגיונית, עקבית ותעמוד במבחן עלות – תועלת. דבר זה נחוץ במיוחד עקב המחסור בכוח אדם שיוכל למלא משרות בכירות בתוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש בכל הרמות. לדעתנו, האפשרות המועדפת היא שרק מוסדות בעלי אמצעים יקיימו תוכניות לימודים ברמת התואר השני והשלישי. בהתאם לכך, על מוסדות אלה להתמקד במחקר ובפרסומים אקדמיים כתנאי מקדים לקידום חברי הסגל וכן, במיוחד, על מנת לקדם ולפתח את תוכניות הלימודים. בסופו של דבר, האסטרטגיה המוצעת והקריטריונים התואמים לפיתוח תוכניות לימודים, צריכים להיות בזיקה להקמתה של מערכת הערכה ארצית עצמאית אשר תעריך ותאשר באופן סדיר את תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש.

הבדלת התכנים של תוכניות הלימודים ברמות השונות

לעיתים קרובות שמענו ביקורת מפי חברי סגל וגם מסטודנטים על כך שתכני התוכניות לתואר ראשון ותכני התוכניות לתואר שני אינם מובדלים דיים. הוועדה סקרה סילבוס של קורסים נבחרים והתרשמה שהטענה נכונה. קורסים רבים בשתי הרמות מיותרים או חוזרים על עצמם. יש לעשות מאמץ נמרץ על מנת לבדל את התכנים בין תוכניות הלימודים. במקרים אשר הפרדה זו אינה אפשרית באופן מתקבל על הדעת, יש לשקול ביטול תוכניות מסוימות ברמת התואר הראשון או ברמת התואר השני. אם יעדים אלה לא יושגו, ייתכן שתוכניות הלימודים הפחות מצטיינות שעלותן נמוכה, תפגענה בהדרגה בערך השוק ובתחרותיות של התוכניות החזקות יותר, ובסופו של דבר תפגענה באיכות הכוללת של תוכניות הלימודים המקצועיות.

חוסר הבהירות לגבי המעמד של תוכניות הלימודים בשירותי אנוש

תוכניות הלימודים בשירותי אנוש עדיין חדשות ואינן מוגדרות היטב. בעתיד יהיה עליהן להגדיר את סדרי העדיפויות בתוכניות הלימוד שלהן באופן ברור יותר ולפרסמן, כך שתזכינה להכרה ולמשאבים כמקצוע מוערך ועצמאי. יש להגדיר באופן ברור יותר את האפשרויות התעסוקתיות העומדות לרשות בוגרי התוכניות בשירותי אנוש. יש להבהיר מהם היתרונות, ככל שישנם, של תוכניות אלה לעומת התוכניות הקיימות בבתי הספר לעבודה סוציאלית, בבתי הספר למינהל עסקים ובמוסדות אחרים. יש להתייחס אל מגוון רחב של שאלות מהותיות לפני שניתן יהיה להקצות לתוכניות אלה תקציבים נרחבים יותר באופן משמעותי; למשל, באיזו מידה, אם בכלל, תוכניות הלימודים בשירותי אנוש חופפות לתוכניות המתקיימות בבתי הספר לעבודה סוציאלית ולמינהל עסקים? באיזו מידה הן באמת ייחודיות, ובהמשך לכך, כיצד ניתן להבחין ביניהן לבין תוכניות לימודים אחרות? האם הן תורמות באופן ייחודי ומשמעותי לרווחת החברה הישראלית? האם ניתן לקיים תוכניות לימודים בשירותי אנוש שתהיינה פחות יקרות או ביחסי עלות-תועלת מיטביים יותר תחת הסותם של בתי ספר אחרים, ולא כתוכניות עצמאיות? באיזו מידה, אם בכלל, יש לכלול הכשרה מעשית כחלק מתוכנית הלימודים בשירותי אנוש? האם תוכניות אלו מחזקות, מחלישות או מוסיפות על תוכניות ושירותים קיימים בתחומים אחרים כגון עבודה סוציאלית - ולהיפך? לאור מצב התפתחות הנוכחי, האם יש לקיים לימודים לתואר ראשון בלבד? ואם לא, מהן אמות המידה אשר תצדקנה את קיום התוכניות ברמת תואר שני ואף תואר שלישי? האם ניתן להקצות את התקציבים שהוקצו לתוכניות הלימודים בשירותי אנוש לתוכניות בתחומים אחרים באופן שיחסי העלות-תועלת יהיו נכונים יותר? באיזו מידה יש לדרוש מכל תוכניות הלימודים בשירותי אנוש ברמה אקדמית כלשהי להציג יעדים משותפים וכן מטרות לימודיות משותפות או אמות מידה משותפות לבחינת יעילותן, התאמתן ועמידתן במבחני עלות-תועלת?

פרק 4: המלצות

המלצות לוועדה לתכנון ולתקצוב:

1. יש להקציב לאוניברסיטאות סכום גבוה בהרבה עבור סטודנטים לעבודה סוציאלית. יש לבחון מחדש את מודל התקצוב כך שישקף את העלות האמיתית של לימודי עבודה סוציאלית, כולל העלות הגבוהה של ההכשרה המעשית והצורך בכיתות קטנות בקורסים הטיפוליים בתוכניות לתואר ראשון וכן בתוכניות לתואר שני. לעת הזו, סטודנטים לעבודה סוציאלית מתקצבים ברמה זהה לזו של מחלקות במדעי החברה שבהן אין לימודי הכשרה מעשית או קורסים טיפוליים.
2. יש להרחיב את פרק הזמן המוקצה ללימודי תואר שני במודל התקצוב הנוכחי של תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית, לאור העובדה שבדרך כלל הסטודנטים נדרשים לעבוד במהלך הלימודים ומספר רב מבין הסטודנטיות הן אימהות לילדים קטנים. על פי הוראות התקצוב הקיימות, האוניברסיטאות נקנסות עבור סטודנטים שאינם מסיימים תואר שני ללא תזה בשנתיים ותואר שני עם תזה במהלך שלוש שנים. דרישה זו היא לא ריאלית לגבי סטודנטים לעבודה סוציאלית.

המלצות למוסדות

1. באופן כללי, על המוסדות להרחיב את תקני המשרות על מנת לשפר את היחס בין מספר חברי הסגל ומספר הסטודנטים. המצב בעניין זה חמור ביותר באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטה העברית.
2. על המוסדות לפתח מנגנוני תקצוב מרכזיים אשר יעודדו ניהול פיננסי זהיר, יאפשרו העברות של תקציבים בלתי מנוצלים משנה לשנה ויתמכו בתחומים מתפתחים בעלי עדיפות גבוהה.
3. על המוסדות לספק תמיכה פיננסית נאותה למערך לימודי ההכשרה מעשית אשר תכסה את כל ההוצאות הכרוכות בלימודים אלה.
4. יש להרחיב באופן משמעותי את התמיכה המוסדית בעבודות המחקר של חברי הסגל.
5. יש לתקצב את תוכניות המחקר השונות בהתאם לרמות השונות המוצעות בכל תוכנית ובהתאם ליכולות המחקר של חברי הסגל בכל תוכנית.
6. יש להפחית את עומסי העבודה בהוראה של חברי הסגל בבתי הספר ובמחלקות שבהם קיימת פעילות מחקרית אינטנסיבית.
7. יש לעודד את המחלקות להרחיב את תוכניות לימודי ההמשך שלהן, על מנת לשרת את הקהילה וכן להגדיל את הכנסותיהן. על המוסדות לגבות תשלומי תקורות מינימאליים עבור תוכניות אלה.

המלצות למחלקות

- ניתן לחלק את ההמלצות העיקריות הנובעות ממאמצי ההערכה של הוועדה לארבעה תחומים נפרדים: (1) המלצות הנוגעות לתוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית ולתוכניות הלימודים בשירותי אנוש, (2) המלצות הקשורות בעיקר לתוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית, (3) המלצות הקשורות בעיקר לתוכניות הלימודים בשירותי אנוש, ו- (4) המלצות לגבי תהליכי ההערכה שייעשו בעתיד.

המלצות הקשורות לתוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית וגם לתוכניות הלימודים בשירותי אנוש:

1. יש לפתח אמות מידה ברורות בכל הקשור להחלטות לגבי תכני תוכניות הלימודים ובהתחשב בממצאי המחקר הרלבנטיים.
2. יש לפתח וליישם תוכנית ברורה לחידוש תכני תוכניות הלימודים באופן סדיר. יש לשים דגש מיוחד על תכנים עדכניים ובעלי ערך מוכח בתהליכי טיפול.
3. יש לשפר את הרמה האינטלקטואלית של קורסי החובה בשיטות טיפול.
4. יש לערוך הערכות מפורטות יותר, סדירות יותר ויעילות יותר של תוכניות הלימודים ושל יכולות חברי הסגל.
5. יש לשפר את רמת הנגישות לטכנולוגיות מידע עדכניות.
6. יש לפתח אמות מידה וסטנדרטים ברורים יותר אשר יבדילו באופן מיטבי בין התוכניות לתואר ראשון, התוכניות לתואר שני והתוכניות לתואר שלישי.
7. יש לפתח אגודות בוגרים על מנת לשרת את צרכיהם של הבוגרים וכמקור פוטנציאלי לתמיכה. יש ליצור מערכת מידע אשר בה יצוינו מקומות העבודה של הבוגרים, מסלוליהם המקצועיים ומידע לגבי מספר הסטודנטים הממשיכים את לימודיהם לקראת תארים מתקדמים. דבר זה ישיר את הבוגרים ויהווה מקור פוטנציאלי לתמיכה עבור המחלקות.
8. יש לזהות תחומים אשר בהם ייתכן שיתוף פעולה עם יחידות אקדמיות אחרות במוסד, בהוראה משותפת או קורסים משותפים.

המלצות הקשורות בעיקר לתוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית:

1. יש להבטיח הדרכה נאותה לסטודנטים במהלך תקופות ההתמחות וההכשרה המעשית.
2. יש להבטיח ששירותי ההדרכה בהכשרה המעשית יינתנו על ידי אנשי מקצוע מתחום העבודה הסוציאלית המעודכנים לגבי ההתפתחויות האחרונות בתחום.
3. יש לעודד תיאום וסנכרון בין החומר הנלמד בכיתה וההתנסויות במהלך ההכשרה המעשית.
4. על תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית להעריך מחדש את הרלוונטיות של תכניהן בהתאמה לצרכים המשתנים במדיניות, הרווחה והבריאות ובהתאמה לחקיקה.
5. יש לערוך תהליכי הערכה מפורטים יותר, סדירים יותר ויעילים יותר של המדריכים ושל ההתנסויות במהלך ההכשרה המעשית.

6. יש להקים גוף אשר יפתח סטנדרטים לאומיים עבור הדרכה בהכשרה מעשית אשר יכללו את הציפיות מהסטודנטים, מהמדריכים, מסוכנויות הרווחה ומהאוניברסיטאות.
7. על תוכניות הלימודים בעבודה סוציאלית לערוך הערכה מחודשת של תוכניותיהן הטיפוליות בהתייחס להתפתחויות ולשינויים בתחום זה.
8. יש להקצות לסטודנטים לתואר ראשון החזרי הוצאות עבור נסיעותיהם במסגרת ההכשרה המעשית.

המלצות הקשורות בעיקר לתוכניות הלימודים בשירותי אנוש:

1. יש לפתח סטנדרטים פורמאליים מוסכמים בכל הקשור למאפייני הליבה של תוכניות הלימודים בשירותי אנוש, כולל מטרותיהן, יעדיהן הלימודיים ואמות מידה לבחינת יעילותן, התאמתן ועמידתן במבחני עלות-תועלת.
2. יש להגדיר ביתר בהירות את אפשרויות התעסוקה הייחודיות העומדות לרשות בוגרי תוכניות הלימודים בשירותי אנוש.
3. יש להפחית מעודפי תכני תוכניות הלימודים בשירותי אנוש הזהים בתכניהם לקורסים המוצעים בתוכניות לימודים אחרות.
4. יש לקבוע באיזו מידה, אם בכלל, יש לכלול הכשרה מעשית בתוכניות הלימודים בשירותי אנוש.

המלצות לגבי תהליכי ההערכה שיערכו בעתיד:

1. על כל תוכנית לימודים לפתח מנגנון הערכה עצמית מפורט, אמין ומקיף אשר יתעדכן באופן תדיר ואשר ישמש באופן שיטתי על מנת לחזק ולפתח את תוכניות הלימודים ואת סדרי העדיפויות בכל הקשור למינוי סגל.
2. יש לשקול הקמת גוף מרכזי לא-ממשלתי להערכה ו/או הסמכה של תוכניות לימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש.
3. יש להקים גוף הערכה חיצוני ועצמאי אשר יישם קריטריונים להערכה מותאמים ספציפית לתוכניות לימודים בעבודה סוציאלית ובשירותי אנוש.
4. יש לערוך הערכות חיצוניות בפרקי זמן קבועים של שבע או שמונה שנים. הערכות אלה צריכות להתבצע ע"י פאנלים מתחלפים של מעריכים חיצוניים המסוגלים להקדיש לפחות יומיים לביקור בכל אחד מן המוסדות המוערכים. ממצאיהם ייבחנו ויאושרו על ידי גוף קבוע כפי שהומלץ בסעיף 3 לעיל.
5. בתהליכי ההערכה העצמית הנערכים על ידי המוסדות יש להקדיש יותר מקום לבחינה עצמית, לדיון גלוי בחולשות ובדרכים לתיקונן, ולתמיכה בראיות מבוססות לגבי ההיבטים החזקים של תוכניות הלימודים.